

10. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності. Київ : Вища школа, 2012. 295 с.
11. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. Київ : Центр навч. літ-ри, 2018. 688 с.
12. Цимбал Т. В. Розвиток спроможності самотворення людини – основна мета освітньої діяльності // Гуманізм та освіта : збірник Матеріалів VIII міжнародної науково-практичної конференції, м. Вінниця, 19-21 вересня 2006р. Вінниця : Вид. ВНТУ «УНІВЕРСУМ Вінниця», 2006. С. 54-55.

ХОМЕНКО А.В.

кандидат педагогічних наук, доцент

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка

ЕМПАТІЯ ЯК ЯКІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Системна трансформація розвитку особистості в сучасному інформаційному суспільстві визначається зміною якості соціальних відносин: відбувається зміщення акценту на розвиток гуманності людини, становлення ієрархії ціннісних орієнтацій, інтелектуальну креативність, цифрову грамотність, психолого-педагогічну ерудицію, володіння міждисциплінарними навичками Soft skills, професійну компетентність, що детермінує якість життя в складному глобалізованому світі.

Особистість є психологічною, духовною сутністю людини, що проявляється у різноманітних узагальнених системах якостей: сукупність соціально-значущих властивостей; система відносин до світу і зі світом, до самого себе; система спілкування, діяльності, поведінки і відносин; здійснення певних соціальних ролей; система потреб; сукупність здібностей, творчих можливостей тощо. Людина у значній мірі є самокеруючою і саморегулюючою системою: рівень самокерування – одна з головних характеристик розвитку особистості.

Загальновідомо, що структура особистості має чотири ієрархічних рівні – рівень темпераменту, рівень особливостей функціонування психічних процесів, рівень досвіду особистості, рівень спрямованості особистості. Саме спрямованість об'єднує за змістом якості, що визначають ставлення людини до оточуючого світу і виступають керуючою основою її поведінки, діяльності і відносин. Спрямованість, як інтегральна якість особистості, разом із потребами і «Я-концепцією» утворює основу самокеруючого механізму особистості, який визначає успішність соціалізації. Сьогодні державі потрібні фахівці, здатні до особистісно-професійного самовдосконалення на індивідуально-гуманістичній основі соціального самоствердження.

Проте, потрібно зазначити, що складний процес соціалізації молоді супроводжується низкою соціальних суперечностей: між об'єктивною потребою держави у креативних компетентних фахівцях зі змістовною гуманною світоглядною позицією і недостатньою увагою щодо гуманізації і гуманітаризації їх професійної підготовки; між прагненням молодого фахівця до професійного самоствердження, досягнення якісно нового рівня соціальної активності і відсутністю навичок конструктивної гуманно-творчої соціальної взаємодії; між динамізацією соціальних зв'язків в інформаційному суспільстві, дієвістю соціального партнерства і недостатністю розкриття творчого індивідуального потенціалу кожної молоді людини через якісні характеристики її особистості.

У зв'язку з цим особливої гостроти і актуальності набуває проблема розвитку суб'єктності особистості, що детермінується розвитком її якісних характеристик, які зумовлюють міжіндивідуальний вплив однієї людини на іншу та формують культуру

соціальної взаємодії. Однією з найважливіших якостей формування гуманно-спрямованої особистості в складних умовах трансформації динамічного соціуму виступає емпатія як смислова характеристика людського буття і соціальних відносин.

Проблема соціалізації молоді в сучасних умовах трансформації українського і світового суспільства, саморозвитку особистості як суб'єкта є предметом міждисциплінарних пошуків вітчизняних і зарубіжних учених: А. Бойко, І. Бех, В. Волович, А. Капська, Н. Лавриченко, М. Лукашевич, М. Москаленко, Л. Нечипоренко, В. Оржеховська, В. Семиченко, С. Сисоєва, О. Ярошенко та ін.

Аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що поняття «суб'єктність особистості» є інтегрованою міждисциплінарною категорією філософії, психології, педагогіки і соціології. У філософській науці «суб'єктність» розглядається крізь призму діяльнісного підходу – оволодіння людиною в процесі взаємодії з оточуючим соціальним і природним середовищем різними видами і формами діяльності, що визначає її індивідуально-особистісний розвиток у суспільстві. Психологія пов'язує це поняття з «Я-концепцією» особистості, що розкривається через специфіку рефлексивного мислення, виявлення і розкриття сутнісних сил особистості, визначення і реалізацію стратегії діяльності, керівництво власним розвитком, повне використання своїх здібностей і можливостей. Педагогічна наука визначає «суб'єктність» як цілеспрямовану, конструктивну і креативну позицію людини у взаємодії із соціальним оточенням. А. Бойко зазначає, що «... в основі суб'єктності лежить визнання самотності й самоцінності кожної особистості як індивіда, наділеного своїми неповторними природними даними, суб'єктивним соціальним досвідом і компетенціями, здатного до ініціативи, активності та самостійності як суб'єктно-можливої основи існування людини» [1, с. 15]. Найвищою формою суб'єктності є особистісне осмислення, що надається власним діям, вчинкам, характеру спілкування, подіям і явищам.

Суб'єктність особистості неможливо уявити без спектру її якісних характеристик, які визначають специфіку соціальної взаємодії у суспільстві, культуру і зміст соціальних відносин. До них належать потреби, інтереси, цінності, ідеали, досвід, навички, погляди, переконання, самосвідомість, самооцінка, самоповага, спрямованість, темперамент, характер, спосіб мислення, моральні якості – все те, що визначає світоглядну ерудицію людини, її світобачення і світосприйняття. В контексті нашого наукового пошуку значний інтерес представляють наукові праці (Г. Гарднер, Д. Гоулман, В. Зарицька, Д. Корольов, Д. Люсін, Дж. Майер, Е. Носенко, К. Штайнер та ін.), в яких розкривається феномен емоційного інтелекту як інтегральної властивості суб'єктності особистості, що дозволяє досягати успіху життєдіяльності. Розвиток емоційного інтелекту людини передбачає розуміння емоцій і психічних станів інших людей, а також власної особистості, що формує сприятливі відносини з соціальним оточенням [3]. Емпатія, як форма відображення в свідомості людини емоційного стану іншого та регулятор взаємовідносин між людьми, є надзвичайно важливим чинником ефективної соціалізації особистості, оскільки веде до розвитку гуманних цінностей соціальної взаємодії, зниженню агресії та соціальних конфліктів в соціумі.

Аналіз сучасних педагогічних наукових досліджень (2; 3; 4; 5; 6) дозволяє констатувати, що емпатія розглядається вченими як процес, як умова і як властивість особистості. Емпатійна міжособистісна ситуація – це емоційна ситуація, у якій відображається потреба суб'єктів взаємодії один в одному і визначається специфіка поведінки, спілкування і діяльності кожного з учасників. У цій ситуації актуалізуються ціннісні орієнтації відносин, формується особистісна мотивація. Відображення світу переживань особистості та трансформація відображених переживань у власні надає можливість зрозуміти і прийняти

особистість як самоцінність і на цій основі будувати особистісні відносини в соціальному середовищі.

У юнацькому віці відбувається виважений перехід від емоційного ставлення до оточуючого світу до емпатійних реакцій на однолітків, близьких та інших людей. При цьому підґрунтям формування емпатії є розвиток рефлексії, засвоєння моральних знань, усвідомлена поведінка. У ситуації емпатії молода людина засвоює емпатійні дії «значущого іншого» як еталон. Якщо вчинок суб'єкта позитивно (емпатійно) оцінюється іншими, молода людина переживає задоволення. В результаті відбувається зсув мотиву на мету – суб'єкт сам намагається бути емпатійним і самостійним.

У ситуації емпатії, на нашу думку, народжується головна якість соціальних особистісно зорієнтованих відносин – довіра між людьми. Довіра до іншого – вихідна умова людського спілкування, а також вихідні психологічні відносини між людьми. Довіра існує як суб'єктивна соціальна позиція по відношенню до іншого у внутрішньо особистісному (інтрасуб'єктному) просторі, й її існування «виноситься» зовні, породжуючи, видозмінюючи якісні особливості міжособових відносин. Аналіз ситуацій емпатії, які виникають в процесі соціальної взаємодії молоді показує, що умовами виникнення довіри виступають особистісна значущість, авторитетність іншої людини та безпека власної психо-фізичної активності у взаємодії. Взаємна довіра суб'єктів передбачає взаємопроникнення в змістовні цінності один одного, породжує нові смисли у соціальних відносинах. Саме тому таке взаємопроникнення є творчо-продуктивним.

Ми вважаємо, що ситуація емпатії є початковим, пусковим механізмом формування гуманних соціальних відносин серед молоді. В аспекті міжособистісних відносин ситуація емпатії розглядається нами як розуміння і емоційний відгук на переживання іншого. Вищесказане надає нам можливість прогнозувати особистісне зростання кожного з учасників взаємодії в ситуації емпатії і припустити, що міра довіри суб'єктів є динамічною характеристикою і визначає якісну сторону перебігу ситуації емпатії у процесі формування гуманних соціальних відносин. Емпатійне ставлення один до одного молоді люди розцінюють як життєво важливу подію, до якої прагнуть повернутися, оскільки сприймають світ і себе в цьому світі, насамперед, на емоційно-чуттєвій основі. У процесі гуманного діалогічного спілкування включаються такі форми емпатії як співпереживання і співчуття. Вони допомагають суб'єкту зняти емоційну напругу, а тому, хто виявляє емпатійне ставлення – спостерігати глибинні переживання іншого і власне цим спостереженням змінювати їх. Логіко-теоретичний аналіз наукових джерел [2; 3; 5] дозволяє розглядати емпатію також як одну із найважливіших якісних характеристик гуманістичної спрямованості особистості. Вона допомагає людям поєднатися з духовним світом один одного, уникнути почуття самотності.

Спостереження показує, що умовою і наслідком формування продуктивних відносин між людьми є встановлений з перших кроків взаємодії індивідуально-гуманістичний міжособистісний соціальний контакт. Він виникає як результат спільності емоційно-когнітивного стану людей, що викликається емпатією, розумінням, довірою та пов'язаний двобічною зацікавленістю взаємодіючих сторін. Аналіз встановлення індивідуально-гуманістичного соціального контакту між людьми дозволяє констатувати, що в його основі лежить емоційно-інтелектуальне співпереживання.

Емоційне співпереживання зумовлюється психологічними особливостями суб'єктів соціальних відносин і забезпечує взаєморозуміння, спільність та узгодженість соціальної взаємодії. В основі емоційного співпереживання знаходиться психічне явище «зараження», яке виступає як форма спонтанного внутрішнього механізму поведінки людини. На основі

емоційної близькості у людини виникає уважність до тих дій та слів іншої особистості, які вплинули на її почуття. Молодій людині притаманна здібність емоційного відгуку на «значущу» для нього людину, тому дія алгоритму «емоційне зараження – емоційна близькість – емпатія – емоційний ціннісно-змістовий обмін» відіграє важливу роль на початку формування соціальної особистісно зорієнтованої взаємодії між людьми. Отже, умовою виникнення індивідуально-гуманістичного міжособистісного соціального контакту є емоційність, емпатійність і толерантність у спілкуванні; прояв доброзичливості, лагідності, привітності; щира, справжня повага один до одного.

Спостереження показує, що вже при першому міжособистісному соціальному контакті суб'єктів взаємодії вступають в дію такі механізми емпатійного ставлення як конгруентність, щирість і безпосередність. Конгруентність виявляється у відкритості почуттів суб'єкта – доброзичливості, лагідності, привітності, радості від спілкування, захопленості. Щирість проявляється в узгодженості вербальної комунікації із мовою тіла, нюансами голосу, усмішкою та іншою невербальною поведінкою. Безпосередність означає зосередженість на теперішньому часі (психо-емоційний стан «тут і тепер») і рівноцінному ставленні «особистість-особистість». Аналіз емпатійного ставлення молодих людей в ситуації першого соціального міжособистісного соціального контакту показує, що у більшості випадків воно веде за собою емпатійну відповідь. Застосування цього методу у практичній соціальній взаємодії демонструє дієвість закону «транзитивності», який полягає у «перенесенні» духовно-емоційного стану однієї людини на іншу.

Вагомим чинником становлення гуманних соціальних відносин між людьми є емпатійне ставлення-відповідь. Цей чинник відіграє провідну роль і домінує у процесі ціннісного ставлення молодих людей один до одного. Емоції у відносинах виражають потреби суб'єктів, передують їх діяльності, спонукають і спрямовують її, а також регулюють поведінку. Емоційний досвід молодих людей змінюється і збагачується у взаємодії з людьми, які своєю уважністю, співучастю, співпереживанням спонукають їх до виявлення емпатії у соціальних відносинах. Рівень доброзичливості й емпатійності у відносинах впливає на соціальне особистісне зростання. Це дає нам підставу стверджувати, що успішність формування гуманних особистісно зорієнтованих соціальних відносин залежить насамперед від ступеня прояву емпатійних якостей людини у спілкуванні, діяльності й поведінці. Аналіз ситуацій соціальної взаємодії показує, що емпатійне ставлення в більшості випадків веде за собою емпатійну відповідь. Таким чином, за допомогою чинника «емпатійне ставлення-відповідь» здійснюється гуманний взаємовплив учасників інтеракції, що надає можливість особистості свідомо керувати відносинами з іншими людьми з метою більш глибокого духовно-діяльнісного контакту.

Потрібно зазначити, що метод емпатійного ставлення в процесі гуманної взаємодії між людьми виступає як спосіб педагогічно-психотерапевтичного впливу, при якому суттєвого значення набуває відгук особистості на неблагополуччя емоційного стану іншого, оскільки ситуація неблагополуччя дуже гостро виявляє мотиваційні тенденції особистості. Емпатійне ставлення проявляється у двох формах – співпереживанні й співчутті, які зумовлюють розвиток таких гуманних характерологічних якостей, як альтруїзм, совість та ін. Співпереживання викликає в особистості ті самі почуття, які відчуває інший (на основі минулого досвіду). Співчуття виступає як «безкорисливе» переживання особистості з приводу почуттів іншого, що не стосується його власного благополуччя.

Відображення світу переживань іншого і трансформація відображення переживань у власні надає можливість суб'єкту зрозуміти іншу людину, прийняти її внутрішній світ й емоційний стан як самоцінність і налагодити конструктивну суб'єкт-суб'єктну взаємодію.

Важливість застосування цього методу впливу зумовлюється трьома факторами: по-перше, емпатія є необхідною умовою успіху будь-якої психотерапії; по-друге, взаємне співчуття визначає ефективність спілкування, поведінки і діяльності; по-третє, суб'єкти, які відчували на собі дію емпатії від інших людей, більш глибоко розуміють жести, манеру спілкування, ставлення до явищ і подій, ціннісно-змістовну сферу іншого, що впливає на якість відносин людей в соціальному середовищі.

У ході дослідно-експериментальної роботи нами було визначено соціально значущі якості особистості, які необхідні для ефективного розвитку гуманних особистісно зорієнтованих відносин у соціальному середовищі. Результатом цієї роботи стала створена нами модель соціальної компетентності людини з розвитку емпатії як якісної характеристики власної особистості, що складається з трьох блоків.

Перший блок включає якості, які відображають рівень психолого-педагогічної компетентності з проблем розвитку емпатії як показника індивідуально-гуманістичної спрямованості власної особистості у відносинах з іншими людьми, специфіки процесу формування гуманних соціальних відносин в умовах глобалізації й інформатизації соціального середовища, технологій гуманного ставлення до оточуючого світу, діагностики соціального впливу. До цього блоку входять: загальна ерудиція, яка характеризує обсяг, ґрунтовність і системність знань функціонування різних соціальних систем і особливостей соціальної взаємодії у цих системах; особистісна допитливість, уважність, спостережливість, самостійність суджень; здатність аналізувати соціальні ситуації і знаходити правильні рішення.

До другого блоку входять якості, які відображають рівень морально-емоційної вихованості людини, оскільки вона виступає джерелом і одночасно рушійною силою гуманної суб'єкт-суб'єктної взаємодії між людьми. Ці якості зумовлюють право однієї людини цілеспрямовано впливати на особистісний розвиток іншої з метою формування ціннісного ставлення у процесі соціальної взаємодії. Головними якостями цього блоку є: людяність, доброзичливість, високоморальність, власна гідність, ввічливість, повага, розуміння, оптимістичність, емпатія, чуйність, лагідність, привітність, толерантність, чесність, справедливість, щирість.

Третій блок охоплює якості, які відображають рівень розвитку індивідуальних здібностей щодо функціонування гуманних особистісно зорієнтованих відносин в соціальному середовищі. Ці якості надають можливість суб'єкту здійснювати свідомий, цілеспрямований і систематичний психолого-педагогічний вплив на іншого в процесі відносин. Блок поділяється на дві групи. До першої входять якості, які відображають саме педагогічні здібності: наукове педагогічне мислення (системність, детермінізм, імовірність, перспективність, економічність, рефлексивність, евристичність), високий рівень комунікативності й контактності, особистісна флексібельність, організаційні вміння (активність, цілеспрямованість, організованість і зібраність, рішучість, завзятість у доведенні розпочатої справи, ретельність). До другої – якості, які характеризують психологічну сторону особистості: самовладання, витримка, емоційна врівноваженість, динамізм, децентрація, впевненість у собі, співвідношення швидкої реакції із винахідливістю, емпатійність, рефлексія. Гармонійне поєднання цих якостей в цілому забезпечують результативність процесу гуманізації соціальних відносин.

Таким чином, розвиток емпатії як якісної характеристики соціалізації особистості в сучасних умовах на основі принципу суб'єктності дозволяє забезпечити якісно новий рівень гуманізації соціальних відносин – рівень індивідуально-гуманістичного самопрограмування і творчого здійснення свого соціального життя. Процес соціалізації молодого покоління XXI

століття є процесом самореалізації особистості, школою життєтворчості, що функціонує на гуманних засадах і визначає своїм пріоритетом розвиток емпатії особистості, що детермінує соціальну активність її життєдіяльності.

Список використаних джерел

1. Бойко А. М. Феномен «суб'єкт-суб'єктні відносини» – стратегія подальшого розвитку педагогічної теорії і практики. *Гуманізація навально-виховного процесу. Збірник наукових праць*. Слов'янськ, 2012. Спецвипуск 8. Ч. I. С. 3-17.
2. Журавльова Л.П. Психологія емпатії. Житомир: ЖДУ імені І. Франка, 2007. 328 с.
3. Журавльова Л.П., Шпак М.М. Емпатія як психологічний механізм розвитку міжособистісного емоційного інтелекту. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III (25), Issue: 49, 2015.
4. Кайріс О.Д. Розвиток емпатії у професійному становленні студентів вищих педагогічних навчальних закладів: дис ... канд. псих. наук.: 19.00.07. Київ. 2002. 244 с.
5. Максимець С.М. Вплив емпатійності на соціально-психологічну адаптацію майбутніх учителів: автореф. дис ... канд. псих. наук.: 19.00.07. Одеса. 2000. 20 с.

**ЦИБУЛЬСЬКА В.В.,
ВАСИЛЬЧЕНКО М.В.**

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ЗМІСТ І ОРГАНІЗАЦІЯ ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОЇ РОБОТИ В ЛІТНЬОМУ ОЗДОРОВЧОМУ ТАБОРІ

Зниження рухової активності, викликане інтенсифікацією сучасної шкільної освіти, в поєднанні з порушенням норм здорового способу життя негативно впливає на здоров'я дітей. Компенсувати недостатню оздоровчу ефективність шкільної системи фізичного виховання покликані в тій чи іншій мірі літні оздоровчі табори, основним напрямком діяльності яких є активний відпочинок з використанням фізичних вправ, ігор, змагань.

Одним з напрямків діяльності літнього оздоровчого табору є організація фізкультурно-спортивної роботи з дітьми. Вона дозволяє задовольнити потреби дітей в руховій активності, сприяє відновленню психічних і фізичних сил. Заняття фізичною культурою і спортом впливають на формування інтересу до них, призводять до поліпшення показників фізичного розвитку і фізичних якостей [2].

Морозова О. В. встановила, що найбільш популярними видами спорту для використання в літньому оздоровчому таборі є плавання, легка атлетика, футбол, туризм, стрільба, настільний теніс, волейбол, рухливі і військово-спортивні ігри, які не вимагають особливих матеріальних витрат.

Вченими встановлено, що ефективність фізкультурно оздоровчої роботи з дітьми в умовах дитячого оздоровчого центру обумовлена спільним впливом виховного середовища і особливостей її змісту та організації, до яких відносяться:

- зміст і організація інноваційних освітніх програм фізкультурно-оздоровчої роботи;
- озброєння дітей знаннями і уявленнями про фізичну культуру і спорт;
- облік індивідуальної своєрідності фізкультурно-спортивних мотивів дітей;
- психолого-педагогічний супровід занять фізичними вправами;
- оперативний контроль фізичного здоров'я, фізичного розвитку, функціональних можливостей і психофізіологічних функцій дітей;

Реалізація цих програм забезпечує формування ціннісного відношення дітей до власного здоров'я, до освоєння ними нових видів рухової активності, до відновлення свого фізичного,